

ХАВФСИЗЛИК ТАДҚИҚОТЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

Ғофиржон Қобилжонович Дехқонов

Чирчиқ олий танк қўмондонлик муҳандислик билим юрти
Курсантлар батальони командирининг тарбиявий ва мафкуравий ишлар бўйича
ўринбосари

АННОТАЦИЯ

XX асрнинг 60-70 йилларидан бошлаб, хавфсизликка оид қарашлар тизими турли халқаро ва минтақавий воқеа-ҳодисалар таъсирида кескин ўзгаришларга юз тутди. Мақолада хавфсизлик тадқиқотларининг ўзига хос жиҳатлари мавжуд манбаларга таянган ҳолда очиб берилган.

Калит сўзлар: хавфсизлик, минтақа, миллий иқтисодиёт, инсон ҳуқуқлари, юқори сиёсат, қуйи сиёсат, глобал, инсон ўлчами.

КИРИШ

Миллий иқтисодиётларнинг ўзаро боғлиқлигининг ўсиб бориши, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш ҳамда инсон ҳуқуқларини таъминлашнинг долзарб аҳамият касб этиши, илмий-техникавий тараққиётнинг давлатлараро муносабатларга таъсирининг кучайиши ва бошқларни келтириш мумкин. Уларнинг таъсирида хавфсизлик фокуси, традиционалистлар фикрича, «юқори сиёсат», яъни ҳарбий соҳадан халқаро ҳаётнинг бошқа жабҳаларини, биринчи галда, иқтисодиёт ва атроф-муҳитни қамраб олувчи «қуйи сиёсат»га қараб ўзгаришини кузатиш мумкин. Хавфсизлик ҳодисаси чегарасининг ижобий кенгайиши мазмун жиҳатдан кенг – «хавфсизлик тадқиқотлари» тушунчасининг вужудга келишига туртки бўлди [1].

«Хавфсизлик тадқиқотлари» мазмуни ва тузилишига кўра «стратегик тадқиқотлар»дан тубдан фарқ қилади. «Хавфсизлик тадқиқотлари»да миллий хавфсизлик ва ҳарбий соҳа билан бир қаторда хавфсизликнинг бошқа даражалари – минтақавий, халқаро, глобал ҳамда соҳалари – иқтисодий, экологик, ижтимоий, гуманитар ва бошқалар илмий билишнинг муҳим объектлари сифатида тан олинди. Унинг доирасида субъектлар/акторлар сон ва сифат жиҳатидан ўзгарди ва халқаро ҳукуматлараро ташкилотлар, трансмиллий акторлар, жамоат ташкилотлари ва индивидлар ҳисобига кенгайди [2].

Боз устига, хавфсизликнинг куч ва воситалари кенгайди. Қуролли кучлар билан бир қаторда халқаро ташкилотлар, молиявий институтлар, оммавий ахборот

воситалари, инвестиция киритиш ва бошқлар хавфсизликни таъминлашнинг муҳим инструментлари сифатида эътироф этила бошланди. Шунинг учун ҳам хавфсизликка оид адабиётларда давлатнинг марказий ўрни ва миллий хавфсизлик ғоясининг устуворлиги адолатли танқидга учради. Сезиларли бурилиш минтақавий ва халқаро хавфсизлик томон амалга оширилди. «Инсон ўлчами» хавфсизлик тадқиқотларида сезиларли ўрин эгаллай бошлади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Суверен *давлатлар хавфсизлигининг ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро таъсирда бўлиши* халқаро ҳаёт глобаллашувининг ўзига хос хусусияти ҳисобланади. Бугунги муракаб дунёда алоҳида олинган давлат, у қай даражада қудратли бўлмасин, ўз хавфсизлигини яқка ҳолда таъминлай олмаслиги тобора аён бўлиб бормоқда. Шунинг учун бугунги кунда хавфсизлик институтларининг ўзаро ҳамкорлиги ва интеграцияси, «умумий хавфсизлик»ни таъминлашда миллий стратегияларни мувофиқлаштириш муҳим ҳисобланади.

Ўтган давр мобайнида *халқаро ташиқлотларнинг* аҳамияти сезиларли даражада ортди. Суверен давлатларнинг миллий манфаатларини амалга ошириш механизми сифатида тузилган мазкур институтлар тобора халқаро сиёсатда ўз «сўзи»га эга бўлган акторлар сифатида намоён бўлмоқда. Бугунги кунда хавфсизлик ва муҳофаа соҳасида ҳамкорликнинг сиёсий-ҳуқуқий асосларини яратиш асосан халқаро ташиқлотлар доирасида амалга оширилмоқда. Ҳозирда улар бевосита давлатларнинг ички ишлари деб ҳисоблаб келинган ваколатлар доирасига кириб бормоқда. (мисол учун, «гуманитар интервенция», инсон ҳуқуқлари, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш каби соҳаларни киритиш мумкин) [3].

Минтақавий ёндашув ҳозирги замон хавфсизлик тадқиқотларининг муҳим жиҳатига айланди. Ички ва ташқи таҳдидлар ўртасидаги чегараларнинг ювилиб кетиши, трансчегаравий таҳдидларнинг пайдо бўлиши, янги мустақил давлатлар ҳамда улар муносабатларини мувофиқлаштирувчи кўп томонлама институтларнинг яратилишини *хавфсизликнинг минтақалашувини* кучайишига туртки бўлган омиллар сифатида баҳолаш мумкин. Минтақавий ёндашувнинг энг муҳим шарти бўлиб, минтақа давлатларининг географик жиҳатдан яқинлиги ҳисобланади. Муйаян бир географик маконда жойлашган давлатларнинг муаммо, таҳдид ва манфаатларининг умумийлиги ҳамда уларни ҳал этиш билан боғлиқ эҳтиёж минтақавий институтлар, норма ва қоидаларни яратилишини талаб этади.

XX асрнинг иккинчи ярмида минтақавий ёндашув асосини ташкил этган қатор хавфсизлик концепциялари ишлаб чиқилди. Хусусан, «умумий хавфсизлик» («common security»), «хавфсизлик комплекси» («security complex»), «ҳамжамият хавфсизлиги» («security community») ва бошқалар. Мазкур концепцияларда минтақа ва минтақавий жараёнлар давлат хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим омиллари сифатида белгиланди.

Трансмиллий акторлар ва трансмиллий таҳдидларнинг пайдо бўлиши хавфсизлик концепцияси чегараларини кенгайтишига олиб келди.

Трансмиллий алоқалар:

- а) жисмоний объектлар, жумладан, шахслар;
- б) ахборот ва ғоялар;
- в) капитал ва бошқа моддий бойликлар ҳаракати натижасида юзага келади.

Замонавий давлатлараро муносабатларда трансмиллий компонентнинг кучайишида транспорт коммуникациялари ва технологияларининг ривожини ҳамда давлатлараро алоқаларнинг ўсиши муҳим аҳамият касб этди [4].

Трансмиллий акторлар – халқаро муносабатларда нисбатан янги ҳодиса бўлиб, ўз таркибига кенг доирадаги иштирокчиларни қамраб олади. Хусусан, трансмиллий корпорациялар, халқаро ноҳукумат ташкилотлар, миллий-озодлик ҳаракатлари ва бошқ. Трансмиллий акторлар халқаро ҳаётнинг таркибий қисми бўлиб, давлатлараро амалиёт ривожининг табиий ва муқаррар натижаси сифатида кўрилади. Қатор трансмиллий акторлар, масалан, террористик ташкилотлар, қаршилик кўрсатиш ёки миллий-озодлик ҳаракатлари асосан икки мафкуравий тизимнинг ўзаро қарама-қаршилиги ҳамда мустамлака тизимининг емирилиши натижасида вужудга келди. «Совуқ уруш» даврида асосий мафкуравий рақиблар - АҚШ ва СССР – улардан ўз ташқи сиёсатининг инструменти сифатида фойдаландилар. Молиявий, моддий-техникавий ва бошқа турдаги ёрдамни олиб турган трансмиллий акторлар, ўз навбатида, ҳомийларининг миллий манфаатларини амалга оширишган. Айни пайтда ушбу акторларнинг фаолияти қудратли давлатларнинг манфаатлари доирасида ушлаб турилган ва уларнинг назорати остида бўлган. Бироқ, СССРнинг парчаланиб кетиши билан «тийиб туриш доктринаси» ўзининг аввалги мавқеини йўқотди. Оқибатда миллий ҳукуматларга бўйсунмайдиган кучлар юзага келди.

Боз устига, таъкидлаб ўтилган кучлар томонидан амалга оширилиб келинаётган «паст даражадаги конфликтлар» анъанавий урушлардан тубдан фарқ қилди. Натижада мавжуд назария ва амалиёт, таҳдид ва хавфларни бартараф этиш услуб ва

инструментлари бу каби конфликтларга нисбатан самарасиз бўлиб қолди. Ушбу маънода трансмиллий акторлар фаолиятини хавфсизликнинг анъанавий ёндашувига берилган зарба сифатида кўрилиши мумкин. С.Хантингтон трансмиллий акторлар фаолиятини таҳлил қилар экан, уларга хос уч мезонни ажратиб кўрсатди: ички жиҳатдан мураккаб, функционал жиҳатдан ўзига хос ва давлатлараро чегараларни тан олмайдиган акторлар.

Трансчегаравий таҳдидлар – хавфсизлик назариясида нисбатан янги ҳодиса. Хавф субъекти ва манбалари ҳаракатни содир этиш услуб ва инструментларини («жиноят қуроли»ини) аввалдан аниқлашнинг қийинлиги, ҳаракатларнинг экстерриториаллиги ва бошқалар трансчегаравий таҳдидларни анъанавий (ҳарбий) таҳдидлардан фарқлаб турувчи хусусиятлар ҳисобланади. Одатда, ушбу гуруҳга халқаро терроризм, наркотикларнинг ноқонуний савдоси, диний экстремизм, одам савдоси каби таҳдидларни киритиш мумкин. Айти пайтда трансчегаравий таҳдидлар ва акторлар ҳодисасининг халқаро муносабатлардаги аҳамияти тобора ортиб бормоқда.

Мустамлака тузумининг барҳам топиши, янги мустақил давлатларнинг вужудга келиши, икки қутбли дунёнинг барҳам топиши натижаси ўлароқ **миллий ўзликни англашнинг ўсиши, миллий қадриятлар ва маданиятларнинг тикланиши, ўз миллий ва этник илдизларига мурожаат** хавфсизлик концепцияси ривожига янги босқич бўлиб кирди. Бу эса, ўз навбатида, давлатларнинг ташқи ва хавфсизлик сиёсатида ички омиллар аҳамиятининг кучайишига олиб келди.

«Стратегик тадқиқотлар»да **инсон омили** иккинчи даражали ўринни эгаллаб келган. Бироқ, 70-йиллардан бошлаб, халқаро сиёсатда шахс ролига нисбатан маълум маънода «илиқлик» кузатила бошланди. Халқаро ҳаётда шахс «солиштирма оғирлиги»нинг ортишига, биринчи навбатда, давлатлараро алоқаларнинг ривожига туртки бўлди. Оилавий муносабатлар, интеллектуал мулк масалаларининг ривожланиши, экологик муаммолар, юз бераётган фавқулодда вазиятлар шахс аҳамиятини ортишини белгиловчи омиллардир. Бу эса, ўз навбатида, ўзаро муносабатларда шахснинг манфаатлари ва иштирокини таъминлаб берди. Хавфсизлик тадқиқотларида давлатлараро ҳамкорликнинг ноҳарбий сектори олдинги ўринга чиқди. Халқаро ташкилотлар фаолиятида гуманитар мавзу марказий ўрин тута бошлади. Халқаро ҳуқуқда «инсон ўлчами» ривожланди. Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик кенгашиининг Яқунловчи актида (1975 й.) халқаро ҳуқуқнинг асосий тамойили – инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат

қилишнинг мустақкамлаб қўйилиши бу йўналишдаги энг муҳим ютуқ бўлди.

ХУЛОСА

Халқаро ҳаёт билан ҳамоҳанг тарзда *миллий хавфсизлик соҳалари ҳам кенгайиб, ихтисослашиб борди*. Ҳимоя қилиниши лозим бўлган хавфсизлик объектлари - миллий манфаатлар - сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳалардаги хавфсизлик субъектлари манфаатлари ҳисобига бойиди. Бундай тенденция хавфсизлик ҳодисасини тизимли ва комплекс равишда тушуниш ва ўрганиш эҳтиёжини оширди. Миллий хавфсизликни таркибий қисмларга «ажратилиши» мутахассислар томонидан глобаллашувнинг замонавий таҳдидларига ўринли жавоб сифатида баҳоланади.

REFERENCES

1. Каримов И.А. Ўзбекистон аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент, Ўзбекистон, 1997.
2. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т-6. – Тошкент, Ўзбекистон, 1998. - 429 б.
3. Бобокулов И.И. Миллий хавфсизлик тушунчасининг концептуал таҳлили // *Давлат ва бошқарув*. – Тошкент, 2013.
4. Жўраев Т. Миллий давлатчилик: хавфсизлик ва барқарорлик (глобал контекст). – Т.: Akademiya, 2007.

